

ราชธรรมในจามเทวีวงศ์: ความสัมพันธ์กับการสร้างบารมีเพื่อเป็นพระอินทร์

ธีรพัฒน์ พูลทอง*

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชยในสองประเด็นสำคัญคือ หลักราชธรรม และคติการสร้างบารมีธรรมเพื่อเป็นพระอินทร์ ผลการศึกษาพบว่า ราชธรรมที่เป็นสาระสำคัญในพงศาวดารฉบับนี้มีสามประการ ได้แก่ การบำรุงเลี้ยงดูบิดา-มารดา การใช้ธรรมะในการปกครองบ้านเมือง และการเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก นอกจากนี้ยังพบว่า หลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องโดยมากมีความสอดคล้องกับวัตรบทธิดประการ อันเป็นหลักธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะได้ไปจุติเป็นพระอินทร์ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งทำให้เห็นความสัมพันธ์ของหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับคติการปกครองแห่งราชวงศ์จามเทวี

คำสำคัญ: ราชธรรม; จามเทวีวงศ์; พระอินทร์

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จังหวัดพิษณุโลก.

Virtues of the King in Jamadevivongsa: Their Relationship to the paramias Indra

*Tirapat Poolthong**

Abstract

This article aims to study *Chamathewiwong*, or the *Chronicle of Hariphunchai Kingdom*, in two important aspects: Virtues of the king and the pursuit of *barami* for reincarnating as a guardian deity or the king of heaven – Phra In (Indra). The results of the study show three main features of the virtues of the king: 1) nurturing parents; 2) using *dhamma* for governance; and 3) being an upholder of the religion. In addition, most virtues found in the chronicle are in accordance with the seven *wattabot* principles contributing to being reincarnated as Phra In. In all, the findings help illustrate the relationship between Buddhism and the governance of the Chamathewi dynasty.

Keyword: Virtues of the King; *Chamathewiwong*; Indra

* Lecturer, Program in Thai Language, Faculty of Humanities and Social Science, Pibulsongkram Rajabhat University, Phitsanulok,

บทนำ

จามเทวีวงศ์หรือพงศาวดารเมืองหริภุญไชยเป็นงานบาสิรจนาของพระโพธิรังสี ภิกษุชาวเชียงใหม่ ครั้นถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาละลักษมณ์) กับพระญาณวิจิตร (สิทธิ โสจณานนท์) ได้ร่วมกันแปลและเรียบเรียงเป็นฉบับภาษาไทย มีเนื้อหาแบ่งไว้ ๑๕ ปริเฉท ตามฉบับเดิมที่แต่งเป็นภาษาบาลี โดยในปริเฉทที่ ๔ - ๖ ได้นำข้อความจากหนังสือ**ชินกาลมาลินี**หรือ**ชินกาลมาลีปกรณ์**มาแทรกให้เต็ม เพราะข้อความในช่วงปริเฉทดังกล่าวขาดหายไป เนื้อหาของหนังสือเป็นพงศาวดารที่ประกอบด้วยประวัติของทั้งอาณาจักรและศาสนจักรผสมเข้าไว้ด้วยกัน เช่นเดียวกับพงศาวดารเมืองพ่าย้อย่าง**ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา และพงศาวดารโยนก**

ชื่อหนังสือ**จามเทวีวงศ์**แปลว่า “วงศ์กษัตริย์ซึ่งสืบมาแต่พระนางจามเทวี” โดยปรากฏชื่อตามตำนานลายลักษณ์ภาษาบาลีฉบับดั้งเดิมว่า **หริภุญชัยนิเทศ** (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, ๒๕๕๙: ๑๘๐-๑๙๘) เริ่มต้นด้วยคานามัสการ แล้วกล่าวถึงพุทธทำนายของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรารถนาการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ จากนั้นจึงกล่าวถึงกำเนิดของพระฤาษี ๔ ตน คือ ฤาษีवासเทพ ฤาษีพรหมสิ ฤาษีสัชชนาไลย และฤาษีสูกกทันต์ แล้วฤาษีवासเทพก็สร้างเมืองมิลสังฆนครปุริมนคร อวิหุรนคร และรัมมนคร ต่อมาฤาษีवासเทพและฤาษีสูกกทันต์จึงสร้างเมืองหริภุญไชยขึ้น แล้วขอเชิญพระนางจามเทวี ธิดาพระเจ้าละโว้มาปกครอง พระนางจามเทวีจึงเดินทางมายังหริภุญไชยซึ่งขณะนั้นตั้งครครได้ ๓ เดือน ขณะเดินทางอาศัยเวลา ๗ เดือนล่วงมาพระครครได้กำหนดคลอด พระนางจามเทวีจึงให้กำเนิดราชบุตรแฝด คือ พระเจ้ามหันตยส และพระเจ้านันตยส เป็นพี่น้องกันตามลำดับ ถัดมาจึงว่าด้วยเรื่องสงครามระหว่างพระเจ้ามหันตยสกับพระเจ้ามิลกษราช แล้วอภิเษกพระเจ้ามหันตยสขึ้นครองราชย์ ส่วนพระเจ้านันตยสก็ไปปกครองเมืองเขลาคนคร และได้สร้างเมืองอาลัมปางคนคร จนกระทั่งพระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์ ต่อมาได้กล่าวถึงกษัตริย์ ๒๘ พระองค์ตามลำดับ จากนั้นเล่าว่ามีกษัตริย์นามท้าวอาทิตยราชกระทำสงครามกับพระเจ้าละโว้ และพระเจ้าอาทิตยราชจึงได้ค้นพบพระบรมธาตุ ซึ่งสัมพันธ์กับพุทธทำนายในตอนต้นเรื่องจุดเด่นประการหนึ่งของหนังสือนี้ คือการสอดแทรกคติธรรมทางพระพุทธศาสนาไว้ในเหตุการณ์ต่างๆ โดยตลอด เพื่อให้ผู้ที่ได้อ่านได้พึงเกิดความ

ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ดังที่ ประคอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๑๗: ๔๕) กล่าวถึงหนังสือ**จามเทวีวงศ์**ว่า

“จามเทวีวงศ์ เป็นเรื่องทำนองพงศาวดาร แต่เขียนให้มีอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อให้คนที่ไม่ได้อ่านได้ฟังเกิดความเลื่อมใส นับว่าผู้แต่ง คือ พระโพธิธรรมาจารย์ มีความสามารถในการนำเอาเรื่องประวัติศาสตร์มาสัมพันธ์กับพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีแม้จะเป็นประวัติศาสตร์ โดยเหตุที่ผู้แต่งเป็นพระ ก็ถือโอกาสสั่งสอนให้คนทำดีไปด้วย โดยยกเอาเรื่องในพงศาวดารเป็นตัวอย่าง เช่น กล่าวถึงพระนางจามเทวีผู้มีความดี สิ้นพระชนม์แล้วก็เสด็จสู่เทวโลก กษัตริย์ทั้งหลายที่ครองต่อจากพระเจ้ามหันตยศก็เช่นกัน องค์ไหนประพฤติพระองค์ดีอยู่ในศีลธรรม มีความเลื่อมใสในศาสนา มีพระทัยโอบอ้อมอารี ก็ครองราชย์สมบัตินาน องค์ไหนครองราชย์ไม่ได้นาน ก็อธิบายว่าเป็นเพราะไม่ศรัทธาเชื่อมั่นต่อกุศลกรรม ประพฤติตนเป็นโจรปล้นชาวพระนคร เป็นต้น เป็นตัวอย่างของหลักในพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จึงนับได้ว่าหนังสือเรื่องจามเทวีวงศ์ เป็นหนังสือที่ให้คติในทางศาสนาดีเล่มหนึ่ง”

บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์**จามเทวีวงศ์**ในฐานะเครื่องมือถ่ายทอดแนวคิดธรรมราชาหรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอันสมควรแก่พระมหากษัตริย์โดยชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ของข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ ที่กษัตริย์เมืองหริภุญไชยได้ทรงกระทำไว้ อันเป็นส่วนประกอบด้านคุณสมบัติของบุคคลที่ปรารถนาจะสั่งสมบารมีธรรมของตนเพื่อให้ได้ไปจุติเป็นพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ราชธรรมในจามเทวีวงศ์

ประคอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๕๔) เขียนบทความเรื่อง “พระนางจามเทวี: จากเจ้าหญิงสู่แม่เมืองเพื่อภารกิจทางศาสนา” กล่าวว่า “พระนางจามเทวีเป็นวีรสตรีที่มีความกล้าหาญ มีจริยวัตรและกรณียกิจที่โดดเด่นในทางการปกครอง คือ เป็น

ผู้ปกครองที่มีคุณธรรม เป็นผู้ยึดมั่นในพระรัตนตรัยและถือศีล ไม่เบียดเบียน ประชากรชาวจังหวัดบุรีรัมย์ เป็นผู้มีความสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง”

ชรินทร์ ผ่องสวัสดิ์ (๒๕๕๘) เขียนบทความเรื่อง “จามเทวีวงศ์: ความผสมผสานระหว่างเรื่องเล่าเชิงประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าเชิงพุทธศาสนา” กล่าวว่า “**จามเทวีวงศ์** เป็นเรื่องเล่าเชิงพุทธศาสนาเพราะประกอบด้วยเหตุการณ์การเสด็จและการพยากรณ์ของพระพุทธเจ้า มีการแสดงพุทธธรรมที่สำคัญไว้ ๕ ประการ ได้แก่ สัพปุริสคติ ศีล กรรมฐาน กัลยาณมิตร และวิฬารสังขาลิก ถือเป็นหลักธรรมคำสอนเพื่อการเป็นคนดีของสังคมเพื่อมิให้สังคมเดือดร้อนและรู้จักที่จะเลือกคบหาคนดี”

ภัทรพล แสงเงิน (๒๕๕๘) เขียนบทความเรื่อง “จากพระเจ้าอโศกมหาราช ถึงพระเจ้าอทิตยราช: คติจักรพรรดิราชกับความสำคัญของพระธาตุในจามเทวีวงศ์” บทความนี้ใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบ **อโศกาวทาน** กับ **พงศาวดารเมืองหริภุญไชย** เพื่อชี้ให้เห็นคติจักรพรรดิราชของพระเจ้าอโศกมหาราชซึ่งเป็นต้นแบบของธรรมราชา โดยถือปฏิบัติตามหลักจักรพรรดิวัตร ๑๒ นอกจากนี้ การกำเนิดขึ้นของพระบรมสารีริกธาตุตามคำทำนายของพระพุทธเจ้าเป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ปรากฏตรงกันทั้งใน **อโศกาวทาน** และ **จามเทวีวงศ์** โดยมีสิ่งที่แตกต่างกันคือปาฏิหาริย์ของพระธาตุซึ่งฉายรัศมีเปล่งสว่างขึ้นด้วยแสงแห่งแก้วทั้ง ๗ นั้น มีปรากฏใน **จามเทวีวงศ์** แต่ไม่ปรากฏใน **อโศกาวทาน** ซึ่งน่าจะเกิดจากความตั้งใจของพระคณาจารย์ที่จะแสดงให้เห็นถึงคุณวิเศษของพระธาตุเจ้าและส่งเสริมบุญญาธิการของพระเจ้าอทิตยราช

งานวิจัยด้านวรรณกรรมบาลีล้านนาของ อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๕๙) เรื่อง “ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน” ซึ่งพิจารณา ๓ ประเด็นหลัก คือ ลักษณะเด่น ภูมิปัญญา และคุณค่าของวรรณกรรมล้านนา ข้อที่น่าสนใจในงานวิจัยนี้ คือ การสืบสร้างที่มา โดยผู้วิจัยได้ใช้ความรู้ด้านอักษรโบราณ ภาษาโบราณ และภาษาบาลี ในการอ่านเอกสารปฐมภูมิ คือ ไບลานเรื่อง **ชินกาลมาลินี** จำนวน ๑๑ ฉบับ และไບลานเรื่อง **จามเทวีวงศ์** จำนวน ๑๔ ฉบับ รวบรวมจากกรุงเทพฯ แพร่ น่าน เชียงใหม่ และลำพูน ผลการศึกษาพบว่า “ต้นฉบับวรรณคดีภาษาบาลีเรื่องสำคัญของอาณาจักรล้านนาทั้ง ๒ เรื่อง คือ **ชินกาลมาลินี** และ **จามเทวีวงศ์** แม้จะแต่งขึ้นในอาณาจักรล้านนา แต่ได้สูญหายไปจากดินแดน

แห่งนี้หมดสิ้นช้านานแล้ว ไบลานสำคัญที่พบว่าเก่าแก่ที่สุด ได้แก่ ไบลานฉบับครุฑเดิมสร้างขึ้นเมื่อสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เพียง ๑ ปี คือ พ.ศ. ๒๓๒๔ รองมาคือ ไบลานฉบับทองใหญ่ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๑ ซึ่งเก็บรักษาอยู่ที่หอพระมณฑิยธรรมในพระบรมมหาราชวัง ส่วนไบลานที่พบในล้านนา ได้แก่ แพร่ น่าน เชียงใหม่ และลำพูน ล้วนเป็นไบลานที่บันทึกในสมัยหลังกว่าไบลานทั้ง ๒ ฉบับดังกล่าว ทั้งยังพบว่าเอกสารปฐมภูมิในล้านนาทั้งหมดมีปริเฉทที่ขาดหาย มีการคัดลอกผิดพลาด คือ การบันทึกสลับกันระหว่างไบลานผูก ๓ กับ ผูก ๒ หรือการนำเอาเรื่อง**สิงหคันทาน**และ**พระอภิธรรม**มาจารแทรกในผูก ๓ และผูก ๔ และยังพบอักษรที่คลาดเคลื่อนตกเติมอยู่หลายแห่ง ดังนั้นราชสำนักอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์จึงเป็นผู้รักษาต้นฉบับไบลานของวรรณคดีล้านนา ๒ เรื่องนี้ไว้มิให้สูญหาย”

กล่าวเฉพาะในส่วนของหนังสือ**จามเทวีวงศ์** ข้อสรุปที่น่าสนใจและเกี่ยวกับประเด็นศึกษาในบทความนี้คือ ประเด็นศึกษาในหัวข้อ แนวคิด ภาษิต และคติธรรม สำหรับผู้ปกครอง เรื่อง ธรรมิกราช ซึ่งจำแนกได้ ๔ ประการ คือ เมื่อผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรมประชาชนย่อมมีความสุข กุศลกรรมเป็นที่มาแห่งพระราชอำนาจของผู้ปกครอง เทพยดาย่อมคุ้มครองธรรมิกราชาให้มีพระชนม์ยืนยาว และกษัตริย์ผู้ดีดัดดีโดยอยู่ดีธรรมย่อมนำบ้านเมืองไปสู่ความพินาศล่มจม ซึ่งข้อความตอนหนึ่งในส่วนที่อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๕๙: ๔๐๖) อภิปรายนี้ ได้เผยแพร่ต้นคำถามที่น่าสนใจไว้ว่า

“ในเอเชียตะวันออกมีความคิดเรื่องกษัตริย์ได้อาณัติมาจากสวรรค์ (mandate of heaven) ความคิดนี้เกิดขึ้นทั้งในจีน เกาหลี ญี่ปุ่น ในเวลาเดียวกันนั้นแม้พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทจะแผ่ไปทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ทั้งอาณาจักรอยุธยาและอาณาจักรกัมพูชาต่างก็สถาปนาลัทธิเทวราช อ้างว่ากษัตริย์เป็นอวตารของพระเจ้าในศาสนาฮินดูซึ่งโดยมากเป็นพระวิษณุเจ้า ไม่มีหลักฐานชัดแจ้งว่าพระราชผู้ครองหรือกษัตริย์และเขลาคนครในเวลานั้นอ้างลัทธิเทวลีหรือเทวราชด้วยหรือไม่”

บทความนี้จึงขอนำคำถามในงานศึกษาของอนันต์ มาต่อยอดเพื่อค้นหาข้อสันนิษฐานว่า กษัตริย์ในพงศาวดารเมืองหริภุญไชยอ้างสิทธิ์เทวราชหรือไม่ และเป็นอวตารของพระเป็นเจ้าองค์ใด

เมื่อได้ศึกษาบทความและงานวิจัยข้างต้น จะเห็นว่า ลักษณะเด่นของหนังสือ **จามเทวีวงศ์** คือการเชื่อมผสมความเป็นมาของอาณาจักรกับศาสนาจักร โดยชี้ให้เห็นถึงความเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่พระพุทธองค์เสด็จมาแสดงพุทธทำนายว่า จะมีพระบรมสารีริกธาตุ การกำเนิดและความเป็นมาของบุคคลผู้เป็นวีรสตรีในตำนานท้องถิ่น และผู้ประสาทคำสั่งสอนแห่งพระพุทธศาสนาเพื่อดำรงความปฏิบัติดีปฏิบัติชอบของผู้ปกครองเมือง ซึ่งจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏในเรื่องตั้งแต่ปริเฉทแรกเปิดเรื่องที่พระพุทธเจ้ามีพุทธทำนายว่าเมื่อพระพุทธองค์ทรงดับขันธปรินิพพานแล้ว จะมีพระบรมสารีริกธาตุ ณ เมืองหริภุญไชยอันเป็นเมืองใหม่ที่จะก่อเกิดขึ้นในอนาคตเรื่องราวจึงดำเนินต่อไปถึงการสร้างเมืองหริภุญไชยและมีเมืองเขลาคนคร อาลัมพวงคนคร เกิดขึ้นตามมา เมื่อสร้างเมืองหริภุญไชยแล้ว จึงกล่าวถึงการทูลเชิญพระนางจามเทวีมาปกครองและให้กำเนิดบุตรฝาแฝดนามว่าพระมหันตยสและพระอนันตยส จากนั้นกล่าวถึงชัยชนะของพระมหันตยสในการทำสงครามกับเจ้ามิลักขราช ลำดับต่อมากล่าวถึงกษัตริย์แคว้นหริภุญไชย ๒๘ พระองค์ จนกระทั่งเมืองหริภุญไชยมีกษัตริย์นามว่าท้าวอาทิตยราชปกครอง และค้นพบพระบรมสารีริกธาตุตามพุทธทำนายขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในตอนต้นเรื่อง โดยที่พุทธทำนายนี้ จะปรากฏในปริเฉทต่างๆ อยู่เป็นระยะๆ เช่น ในปริเฉทที่ ๓ (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๕: ๒๖) กล่าวถึงศิลาอันเป็นที่ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเคยตั้งบาตร มีผู้ไปกระทำบูชา และฤๅษีวาสุเทพก็ย่ำว่าชนะที่พระพุทธเจ้ามีพุทธทำนายไว้ว่า สถานที่แห่งนี้จะเป็นมหานครใหญ่ในอนาคตเมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุส่วนหนึ่งก็จะได้มาบังเกิดขึ้น หรือในปริเฉทที่ ๔ (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๕: ๓๖) กล่าวว่า พระสุกกทันต์ฤๅษีเล่าพุทธทำนายของพระพุทธองค์ให้แก่พระเจ้าละโว้ได้ทราบ อันมีปฐมเหตุถึงความตั้งใจที่ได้เดินทางมาทูลเชิญพระนางจามเทวีผู้เป็นธิดาไปปกครอง และได้กล่าวย้ำในปริเฉทที่ ๘ (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๕: ๕๙) ในตอนที่ราชาภิเษกพระเจ้ามหันตยสอีกครั้งว่า การที่ได้สร้างเมืองหริภุญไชยนี้ก็เพื่อประโยชน์แก่พระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า และเพื่อประโยชน์แก่โลกทั้งปวง เป็นต้น

นอกจากนี้ ผู้แต่งพงศาวดารยังอาศัยเหตุการณ์ในเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ เพื่อแทรกคำอธิบายเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หลักธรรมะของพระราชา ทำให้ประวัติราชวงศ์ปรากฏภาพลักษณ์แห่งพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงธรรม เปี่ยมด้วยจักรวรรดิธรรมและทศพิธราชธรรม ทั้งยังเป็นผู้นำทางศาสนาในการอุปถัมภ์ เผยแผ่ และบำรุงให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสืบไป อันหมายถึงความรุ่งเรืองของบ้านเมืองด้วย เพราะตัวชี้วัดความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรที่สำคัญ ก็คือความเจริญของศาสนจักรนั่นเอง

การสอดแทรกหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏใน**จามเทวีวงศ์** มีสาระสำคัญจำแนกได้ ๓ ประการ คือ การบำรุงเลี้ยงบิดา-มารดา การใช้ธรรมะในการปกครองบ้านเมือง และสุดท้ายคือทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก

๑. การบำรุงเลี้ยงบิดา-มารดา

ความกตัญญูตบเทวีต่อบุพการีนับเป็นหลักธรรมข้อหนึ่งในมงคล ๓๘ ประการ ถือเป็นพื้นฐานของความเจริญในตอนที่ปัจเจกชนพึงปฏิบัติ เมื่อพินิจเรื่องราวใน**จามเทวีวงศ์**จะพบว่า ได้มีการกล่าวถึงความกตัญญูไว้ตั้งแต่ปริเฉทที่ ๒ คือกล่าวถึง ชายผู้หนึ่ง ประชวรร้ายด่าตีแม่ของตน จนกระทั่งผู้เป็นแม่ไม่อาจทนต่อพฤติกรรมของลูกได้ เมื่อผู้เป็นแม่มาฟ้องร้องกับพระเจ้ากุนริกนาสราช แห่งเมืองโรมมนคร นางกลับได้รับคำบริภาษตัดสินว่า

“... แนะหญิงถ้อย หญิงร้ายขึ้น ชื่อว่าลูกแลตีแม่ของตนควรแล้ว มารดาเสมือนกัณธดาแลอันบุตรประหารแล้ว เสียงก็ปรากฏมี ถ้าหากว่าบุตรไม่ประหารมารดา ก็มีได้ปรากฏแล้ว จักได้ชื่อว่าเหตุมิแก่ท่านอย่างไรเล่า เพราะเหตุไรท่านจึงร้องให้ จงออกไปเสียจากที่นี่” (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๕: ๑๖)

นางผู้เป็นแม่นั้นมีความรู้สึกเจ็บเนื้อเจ็บตนต่อคำพูดของพระราชาที่ไม่มีความเป็นธรรมให้แก่ตนผู้เป็นราษฎรตกทุกข์ได้ยาก จึงคุกเข่าลงกับพื้น แล้ววิงวอนต่อพระธรณีและท้าวโลกบาลให้ทราบเหตุอันเกิดขึ้นแก่ตนนี้ด้วย เมื่อเทวดาทราบเหตุ จึงบันดาลโทษให้เมืองโรมมนครจมลงด้วยน้ำ เหตุนี้พระวาสุเทพฤาษีจึงยกข้อพระธรรมคำสอนขึ้นว่า

“เมื่อพระราชชาติธรรมมีอยู่ในประเทศใด อุบาทว์ทั้งหลาย ก็ย่อมมีขึ้นในประเทศนั้นดังนี้ เช่นเกาะนาฟีกแลเมืองอินทปัตถ์ ก็ดี แวนแคว้นอันวิเศษอื่นก็ดี ได้ถึงความพินาศเช่นกัน แต่บุราณ ก็ดี ก็แวนแคว้นของเราในประเทศนี้ จะพึงมีราชาอาธรรมถือผิด อยู่เพียงใด ก็จะทำให้ชาวนครทั้งหลายถึงทุกข์อันใดอันหนึ่งได้ อนึ่ง แวนแคว้นของเรา นี้ จะพึงมีอยู่ตลอดกับปีเพียงใด ถ้าหาก พระราชาจะไม่พึงยังความวิริจฉัยให้เป็นไปโดยธรรมเสมออยู่ไซ้ร้ ขอให้แวนแคว้นจงเป็นไปสู่ความพินาศแก่ราชานันฉนั้นนั้นเถิด” (พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๑๘)

ความออกตัญญูผนวกกับอธรรมของกษัตริย์จึงเป็นเหตุให้บ้านเมืองพินาศ ล่มจม ในทางกลับกันหากความกตัญญูมีในบุคคลผู้ใดบุคคลผู้หนึ่งก็จะมีแต่ความเจริญ เมื่อกษัตริย์ผู้ปกครองมีความกตัญญูบ้านเมืองก็ย่อมจะมีความเจริญขึ้นตามไปด้วย ดังเหตุการณ์ในปริเฉทที่ ๑๐ ซึ่งกล่าวถึงการพระราชพิธีถวายราชสมบัติเมือง เขลางคนครของพระอนันตยสให้แต่พระนางจามเทวีเพื่อเป็นการสนองคุณมารดา และ พระอนันตยสก็ไปครองราชสมบัติ ณ เมืองอาลัมปางคนครแทน ความกตัญญูนี้ ได้ยังความผาสุกมาสู่ความเจริญของบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากข้อความว่า

ขอถวายพระพรมหाराชเจ้า กรรมเป็นบุญที่พระมหाराชเจ้า กระทำแล้วนั้นเป็นกรรมทำประโยชน์ให้สำเร็จดีแล้ว การกระทำ ตอบแทนสนองพระคุณพระราชมารดา พระสั้มมาสั้มพุทธเจ้า สรรเสริญแล้ว ลากแลยศของพระองค์ก็จะเจริญยิ่งขึ้นไป ทั้งใน โลกนี้แลโลกเบื้องหน้าเทพเจ้าทั้งหลายก็จะบูชาพระองค์...

เมื่อพระเจ้าอนันตยส ประทับอยู่ในอาลัมปางคนครนั้น ได้ เสด็จเข้าไปยังเขลางคนคร ถวายบังคมพระนางเจ้าจามเทวีพระราชมารดาของพระองค์ แล้วก็กราบทูลถามถึงความไม่มีโรค แล้ว กระทำการอุปัฏฐากพระราชมารดาทุกวันทุกวันบ้าง สองวันบ้าง สามวันบ้าง หัววันบ้าง

ในกาลนั้นประชุมชนทั้งหลายที่อยู่ใพระนครนั้น มีเพศต่างๆ มิใช่เพศเดียวกัน มีสมณพราหมณ์แลคฤหบดีเป็นต้น โดยที่สุดแม้ มนุษย์ชาวป่าทั้งหลายที่เป็นมีลักขณา ก็มีบริบูรณ์อยู่ในพระนคร นั้น พวกกันเร็นเริงบันเทิงใจจนเกิดพิศواسคุ่นเคยซึ่งกันและกัน... กระทำกองการกุศลมีกฐิทาน วิหารทาน เป็นต้น ...เป็นที่เร็นเริง บันเทิงใจยิ่งนัก (พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๘๑-๘๒)

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นว่า ความกตัญญูเป็นหลักธรรมสำคัญที่กษัตริย์ พึงปฏิบัติ เป็นธรรมที่เทพเจ้าทั้งหลายสรรเสริญ นำมาซึ่งความสุขความเจริญทั้ง ต่อตนเองและบ้านเมือง

๒. การใช้ธรรมะในการปกครองบ้านเมือง

ราชาแห่งธรรม คือ คติของผู้ปกครองที่ดีของประชาชนผู้นับถือพระพุทธ ศาสนา ราชาผู้ใดปฏิบัติตามหลักธรรมราชา มีทศพิธราชธรรมและจักรวรรดิวัตร เป็นต้น ก็จะได้ชื่อว่าเป็นราชาเหนือราชาเพราะเป็นผู้มีธรรมวิชัย คือ ชนะแล้วซึ่งธรรม ด้วยการที่พระองค์ทรงปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ การใช้หลักธรรมในการปกครองบ้านเมืองนี้ มีในจามเทวีวงศ์ปริเฉทที่ ๓ เมื่อพระฤๅษีवासูเทพกับพระฤๅษีสูกกทันต์ปรึกษาจะหา พระราชาผู้ทรงธรรมมาปกครองบ้านเมืองที่สร้างขึ้นใหม่ พระฤๅษีสูกกทันต์จึงกล่าว แก่พระฤๅษีवासูเทพว่า

“ดูราสหายสมควร” ก็แต่ว่าพระราชาในเมืองเราทั้งหลาย จัดเป็นสามอย่าง คือ อย่างหนึ่งทรงทศพิธราชธรรม อย่างหนึ่ง ประพฤติล่วงบาปธรรม อย่างหนึ่งเป็นมัจฉมไม่มีผล ถ้ากาลใด พระเจ้าอัมมิกราชได้เสวยราชย์ ครั้งนั้นแลพระนครจะเกษม สุกิกขาริธรรมสำราญยิ่ง พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมีหมู่มหาชน ล้นหลาม สำเร็จความสุขทุกประการ ถ้ากาลใดพระราชาเป็นอธรรม เสวยราชย์ ครั้งนั้นพระนครจะเกิดทุกข์ภัยได้ทุกร้อนต่าง ๆ ประชุมจนจักร้อนรณคล้ายกับร้อนด้วยแสงเพลิง ถึงแม้ว่ากาลใด พระราชาเป็นมัจฉมเสวยราชย์ในครั้งนั้น ประชาชนก็พากันไร้ผล พระพุทธศาสนาจักเสื่อมสูญ (พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๒๖)

ไปสรรพเทพยดาทั้งหลาย ก็จะสรรเสริญและจะช่วยอภิบาลบำรุง
รักษาท่านทั้งหลายอยู่เป็นนิจนิรันดร์” (พระโศภิตรังสี, ๒๕๕๕: ๗๓)

นอกจากความสำเร็จในการปกครองแล้ว แม้ในการทำสงครามรบพาท
นักรบของผู้ปกครอง ย่อมต้องอาศัยธรรมะเช่นกัน ดังเช่นพระเจ้ามีลักขราชผู้ปราชัย
แก่พระมหันตยส แม้พระเจ้ามีลักขราชจะมีพลนิกรโยธามากกว่าเพียงใด เมื่อถูกโทสะ
กิติ โมหะกิติ ครอบงำแล้ว ก็ได้พิจารณาในข้อดี และต้องได้ความอายจากความ
พ่ายแพ้ ดังมี ราโชวาทคาถา ในปริเฉท ที่ ๗ ว่า

“พระราชาองค์ใดกิติ ได้รับชนะในแผ่นดินแล้ว เป็นผู้อัน
ความโกรธครอบงำแล้ว ไม่พิจารณาซึ่งกาลกิติ ประเทศกิติ
พลเสนาอันจะสุขแลทุกข์กิติ คนอื่นกิติ ตนเองกิติ อันจะเข้าไปสู่
ความเก้อเขินกิติ ผู้ลู่อำนาจ โลภะกิติ โทสะกิติ ราคะกิติ ความหลง
แล้วด้วยโมหะกิติ ความเพ่งด้วยความกระด้างด้วยมานะกิติ
พระราชาองค์นั้นแท้ พึงปราชัยในหน้าสนามรบ ครั้นเมื่อยศทั้งหลาย
เสื่อมแล้ว พระองค์ก็ได้ถึงความอาย พระราชาองค์ใดกิติ แม้ว่า
ไม่พ่ายแพ้แล้วละความโกรธเสียได้ พิจารณาเป็นอันดีซึ่งกาลด้วย
ประเทศด้วย พลเสนาอันจะสุขแลทุกข์ด้วย ซึ่งผู้อื่นด้วย ซึ่งพระองค์
เองด้วย อันจะเข้าไปสู่ความเก้อได้ ละได้เสียแล้วซึ่งโลภะด้วย โทสะ
ด้วย ซึ่งความหลงเกินแล้วด้วย โมหะด้วย ซึ่งความเพ่งด้วย
ความเป็นคนกระด้างด้วย มานะด้วย พระราชาองค์นั้นแท้ พึงมีชัย
วิเศษ ในหน้าสนามรบ ครั้นเมื่อยศทั้งหลายจำเริญแล้ว พระองค์ก็ได้
ถึงแล้วซึ่งลาภ ไบราณได้กล่าวสืบ ๆ กันมาอย่างไร แม้ว่าเรื่องนี้ได้
กล่าวอ้างเป็นนั่น มิได้เป็นอย่างอื่นเลย” (พระโศภิตรังสี, ๒๕๕๕: ๕๒)

การแสดงให้เห็นลักษณะของกษัตริย์ที่ไร้ความเป็นธรรมนี้ เป็นสิ่งหนึ่ง que แสดง
ให้เห็นว่า ผู้ปกครองนั้นต้องเป็นผู้ดำรงไว้ซึ่งราชธรรม เพราะเป็นหลักสำคัญที่จะทำให้
บ้านเมืองประสบแต่ความสุข ความเจริญ ประชาชนก็จะอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข

๓. ทรงเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก

ความเจริญในธรรมย่อมหมายถึงความเจริญในตน ผู้ปกครองบ้านเมือง นอกจากจะเป็นผู้ยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนแล้ว ก็จะต้องส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้าในทุก ๆ ด้าน เช่นพระนางจามเทวีทรงรำพึงถึงธรรมอันมีความเสื่อมสิ้นไป มีอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ดั่งนั้น อันว่าสมบัติบริบูรณ์ทั้งหลายที่พระนางมีอยู่ พระนางได้ตั้งใจสละถวายเป็นกุศลแล้วแก่สมณพราหมณ์ รวมไปถึงแจกจ่ายให้เหล่าฉนิกและพวกอื่น ๆ ให้อิ่มหน้าทุกวัน ๆ และได้สร้างมหาวิหาร ๕ ตำบล กับทั้งรักษาศีล

“... แลวันอัฐมีแห่งปักข์ คนทั้งหลาย คือ มารดาแลบุตร ก็พากันเข้าไปสู่ภิกษุสงฆ์ ครั้นเข้าไปแล้วได้อภิวัตน์แล้ว พากันสมาทานศีล แลในระหว่างนั้นก็ฟังธรรมบำเพ็ญทานมีกระยาหารเป็นต้น คนเหล่านั้น ได้ทำโดยนัยดังนี้ ตลอดกาลทุกเมื่อ ฝ่ายวาเสนาอำมาตย์ทั้งหลาย ทั้งชาวพระนครแลชาวชนบท ก็ได้พากันทำตาม พระราชาทั้ง ๓ พากันยังพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองอยู่”
(พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๖๓)

จะเห็นได้ว่า หากพระมหากษัตริย์ปฏิบัติตนเป็นพุทธมามกะตั้งมั่นต่อพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยการกระทำจริยวัตรเพื่อประโยชน์แด่พระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ในความประพฤติดีประพฤติดชอบ ใส่พระทัยครองศีลครองธรรม ประชาชนก็จะมีชื่อเสียงใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาตามเยี่ยงอย่างที่พระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติ ซึ่งการทำตนเป็นผู้นำในการบำรุงรักษาพระพุทธศาสนา นี้ นับเป็นสิ่งที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำให้สอดคล้องไปกับการครองธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

“ลำดับนั้นจึงโปรดเกล้าให้แต่งพุทธานุชา และธรรมานุชา แลสังฆานุชา แล้วจึงให้กระทำกุฎีวิหารแลอาวาสให้พระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่อยู่ในที่นั้น ๆ ตามสมควรแล้ว ก็เสด็จเข้าไปใกล้พระภิกษุสงฆ์โดยเคารพ ในการก่อนได้เคยทรงฟังพระธรรมเทศนา แลสมาทานศีลแลประพฤติอยู่ในสุจริตธรรมสามประการ พร้อมทั้ง

กายวาจาใจ รักษาอยู่ซึ่งกุศลกรรมบททั้ง ๑๐ ประการ มิให้
ทศพิธราชธรรมกำเริบได้ด้วยประการใด ถึงในกาลบัดนี้เล่าก็ได้
ครอบครองแล้วซึ่งสิริราชสมบัติทรงกระทำอยู่อย่างนั้น”
(พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๗๗)

และในปริเฉทสุดท้าย อันเป็นหัวใจสำคัญของเรื่อง คือการค้นพบพระธาตุ
ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งได้แสดงถึงความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา
อย่างสูงยิ่งของพระเจ้าอาทิตยราช

“...พระเจ้าอาทิตยราชก็เสด็จลงจากพระราชานิเวศน์...ให้ร้อย
ชนเหยาเรือนในพระนครที่อยู่ของพระองค์ ออกไปเสียให้ไกล
จากที่นั้น แล้วให้กระทำราชวัติประมาณวาหนึ่ง โดยรอบที่นั่นทั้งสี่
ทิศ ให้เต็มไปด้วยทรายเงินทรายทองหนาประมาณศอกหนึ่งแล้ว
ให้ตั้งเรียงเรียงโดยรอบด้วยระเบียบ หม้อทองหม้อเงินอันเต็ม
ไปด้วยดอกพุ่มชาติแลดอกกุบล แลดอกไม้กลิ่นหอมอันบานแล้ว
ในราชวัติ...ให้ตักลงประกาศเที่ยวไปในพระนครทั้งสิ้นว่า ดูกร
ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคย์เจ้าได้
อุบัติบังเกิดขึ้นในท่ามกลางสนามของพระราชาราชาของเราทั้งหลาย
ในโอกาสสมัย ท่านทั้งหลายจงไปบูชาพระบรมสารีริกธาตุนั้นด้วย
สักการบูชา มีเทียนธูปและระเบียบดอกไม้ของหอม เป็นต้น แลจง
ไปสรรเสริญพระสารีธาตุนั้นด้วยน้ำหอม... ครั้นเมื่อรำลึกของผอบ
ที่บรรจุพระธาตุอันประเสริฐ มีประมาณเท่าปลีกกล้วยอันใหญ่ อัน
เต็มไปด้วยเครื่องหอม แลเต็มไปด้วยเครื่องอบอันทิพย์ พลุขึ้นมา
แล้ว ผอบพระธาตุอันประเสริฐของพระเจ้าโสกราชก็เปล่งแสง
สว่างด้วยรัตนเจ็ดถึงซึ่งเป็นอเนกกับการ รุ่งเรืองอยู่ด้วยอานุภาพ
พระธาตุ สิ้นกาลนาน ประชุมชนทั้งหลายมีพระเจ้าอาทิตยราชเป็น
ประธาน ก็เกิดความเลื่อมใสมีใจรื่นเริงยิ่งสูงขึ้น ๆ ก็เปลื้อง
วัดถาวรอันประเสริฐกระทำการบูชาพระชินธาตุ ครั้งนั้นเสียง
เอิกเกริกกึกก้องใหญ่ก็ประทุติเป็นไปในสถานที่นั้น ด้วยเสียง

สาธุการแลเสียงสังข์เสียงกลองแลเสียงดุริยางคดนตรี”
(พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๑๔๓-๑๔๕)

การพบพระบรมสารีริกธาตุในสมัยของพระเจ้าอาทิตยราช จึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งต่อพระพุทธศาสนาและต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ เพราะพระบรมธาตุซึ่งเกิดขึ้นตามพุทธวัจนะแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านี้มีใช้สิ่งธรรมดาที่จะเกิดขึ้นทั่วไป และด้วยเหตุนี้การค้นพบพระบรมสารีริกธาตุจึงแสดงถึงบุญญาภิสมภารบารมีขององค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของประชาชน จึงรุ่งเรืองเฟื่องฟูขึ้นได้สืบไปทั้งสองส่วนคือทั้งอาณาจักรและศาสนจักรนั่นเอง

ดังนั้น ความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก จึงยังรากลึกอยู่ในสังคมวัฒนธรรมไทย เพราะการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการสร้างหรือการบำรุงรักษา ศาสนสถานและศาสนวัตถุ รวมไปถึงคณะสงฆ์นั้น เป็นจริยวัตรที่สอดคล้องกับราชธรรมที่พระมหากษัตริย์ยึดถือปฏิบัติ และจะยิ่งช่วยเกื้อหนุนให้ความเป็นธรรมราชานั้นเข้มแข็งอยู่ในจิตใจของประชาชนอีกด้วย

จะเห็นได้ว่า แนวคิดธรรมราชาและการเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก อันเป็นหลักสำคัญที่พระมหากษัตริย์ผู้นับถือพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติ เพื่อความมั่นคงและขอบธรรมในการใช้พระราชอำนาจสำหรับปกครองประเทศ ที่สำคัญแนวคิดทั้งสองยังเกี่ยวข้องกับกำหนัดคุณสมบัติของผู้ปกครอง ดังจะพบว่า เมื่อพระवासเทพฤษีกับพระสุกกทันต์ฤษีได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ปกครองที่ดีนั้น มักอ้างอิงอยู่กับหลักธรรมราชา อาทิ ทศพิธราชธรรม จักรวัตติวัตร กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น รวมถึงการกล่าวคุณสมบัติของพระราชาว่าจะต้องเป็นผู้มีศีล ประพฤติสุจริตทั้งกาย วาจา ใจ ให้ทาน ฟังธรรม และเกื้อกูลพระพุทธศาสนา หลักทั้งสองประการนี้จึงเป็นหลักสำคัญที่พระมหากษัตริย์ผู้ควรแก่การสรรเสริญพึงมีไว้เป็นแบบอย่างให้ประชาชนได้กระทำตาม

การสร้างบารมีเพื่อเป็นพระอินทร์

พระอินทร์ คือ เทพผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และมีอำนาจบังคับบัญชาเหนือเทพชั้นจาตุมหาราชิกา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑: ๕๕๔)

เป็นเทพเจ้าที่ได้รับการสดุดีในวรรณกรรมพระเวทอย่างมาก เพราะเดิมทีพระอินทร์ เป็นเทพแห่งพายุฝนมีหน้าที่เพื่อยังโลกให้เกิดน้ำและแสงสว่าง ทั้งยังเป็นเทพแห่ง สงครามที่มีส่วนช่วยชนอารยันในการครอบครองแผ่นดินอินเดีย อำนาจศักดิ์ของ พระอินทร์นั้นมาถึงขั้นที่เทวดาองค์ใดๆ ก็ไม่สามารถจะต่อกรได้ จึงมีชื่อเรียก พระอินทร์ในลักษณะยกย่องให้พระองค์เป็นจอมจักรวาลอีกชื่อหนึ่งว่า “สักระ” ซึ่ง แปลว่า ผู้ทรงอำนาจ (อุตม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๒๓: ๔๔-๔๕) ส่วนในทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่ว่าจะในคัมภีร์ชาดก พุทธประวัติ และคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาล้วนเชื่อว่าพระอินทร์ คือเทพผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น หน้าที่หลักของพระอินทร์ก็คือ เทพผู้อำนวย พร ประทานความช่วยเหลือแก่คนดีหรือพระโพธิสัตว์ให้สามารถบำเพ็ญบารมีธรรมหรือ ทำความดีต่างๆ ได้สำเร็จสมปรารถนา (ศานติ ภัคดีคำ, ๒๕๕๖: ๓๖)

กล่าวเฉพาะในสังคมไทย คติพระอินทร์ปรากฏอิทธิพลในสังคมไทยมา ตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พบหลักฐานทั้งทางโบราณคดีที่เป็นศิลปะขอมไทย และวรรณกรรม อาทิ **เตมภูมิถากับโคลงโองการแข่งน้ำ**รวมถึงพิธีกรรมในตำรา บรมราชาภิเษกของไทยที่มีชื่อว่าพระราชพิธีอินทราภิเษกอีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น พระนามของพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาบางพระองค์ เช่น สมเด็จพระอินทรา ธิราช หรือสมเด็จพระนครินทราธิราช ย่อมแสดงให้เห็นถึงคติไทยเราเชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นอวตารของเทพพระอินทร์อย่างชัดเจน ควบคู่ไปกับความเชื่อเรื่องคติอวตาร จากพระนารายณ์ (ศานติ ภัคดีคำ, ๒๕๕๖: ๓๒-๓๓)

ใน**พระอัมมบทัญจกถา** (๒๕๕๕: ๑๔๓-๑๔๕) กล่าวถึงเหตุการณ์ที่มหาลิกษัตริย์ แห่งเมืองลิจจวีระองค์หนึ่งทูลถามพระพุทธเจ้าถึงท้าวสักกะหรือพระอินทร์ว่าพระพุทธ องค์เคยเห็นหรือไม่ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ตรัสตอบว่าเคยเห็น และจึงเล่าถึงเหตุที่ท้าว สักกะได้พระนามต่างๆ ได้แก่ ชื่อท้าวฆวา เพราะเคยเกิดเป็นมาณพชื่อฆะ ชื่อท้าว ปุรินททะ เพราะเคยเกิดเป็นมนุษย์ผู้ให้ทานแก่ผู้คนมาก่อน ชื่อท้าวสักกะ เพราะเคยเกิด เป็นมนุษย์ผู้ให้ทานโดยเคารพ ชื่อท้าววาสะ เพราะเคยเกิดเป็นมนุษย์ได้ให้ที่พักอาศัย ชื่อท้าวสหัสสักกะ เพราะเป็นผู้ดริชชิตความตั้งพันได้โดยครู่เดียว ชื่อท้าวสุขุมบดี เพราะมีนางอสุรกายชื่อนางสุชดา ชื่อท้าวเทวานมินทะ เพราะเสวยราชสมบัติเป็น อิสริยาธิปัตย์แห่งเทพทั้งหลายในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ จากนั้น พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรม ที่พระอินทร์สมาทานเพื่อให้ถึงซึ่งความเป็นท้าวสักกะต่อไป คือธรรมอันมีชื่อว่า

วัตรบท ๗ ซึ่งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๕๑: ๓๖๑) ได้อรรถาธิบายไว้ ดังนี้

วัตรบท ๗ หลักปฏิบัติหรือข้อที่ถือปฏิบัติประจำ ๗ ข้อ ที่ทำให้หมวมณฑพ
ได้เป็นท้าวสักกะหรือพระอินทร์ คือ

๑. มาตาเปตภิโร เลี้ยงมารดาบิดา
๒. กุเลเขฏฐุปจายี เคารพผู้ใหญ่ในตระกูล
๓. สนฺหฺวาโจ พุดคำสุภาพอ่อนหวาน
๔. อปิสุณฺวาโจ หรือ เปสุณฺยฺยปฺปหาयी ไม่พูดส่อเสียด พูดสมานสามัคคี
๕. ทานสฺวิภาครโต หรือ มจฺเณรวินฺย ชอบเผื่อแผ่ให้ปัน ปราศจากความตระหนี่
๖. สจฺจฺวาโจ มีวาจาสัตย์
๗. อโกธโน หรือ โกธาภิกฺขุ ไมโกรธ ระวังความโกรธได้

จากการศึกษาหลักราชธรรมใน**จามเทวีวงศ์**พบว่า มีข้อความหลายตอนที่กล่าวถึงพระอินทร์หรือท้าวสักกะเทวราชอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะในปริจเฉทที่ ๑๒ ซึ่งได้แสดงประวัติกษัตริย์หรือปุญฺโยชยแต่ละพระองค์ โดยอธิบายวัตรปฏิบัติเพียงสังเขป บอกอายุขัย และการสิ้นบุญไปบังเกิดตามยถากรรม ตัวอย่างเช่นในตอนที่กำลังถึงพระเจ้าสุวรรมณ์ชุสรราช ว่า

พระเจ้าสุวรรมณ์ชุสรราชมีพระราชศรัทธาเชื่อถือใน
พระพุทธศาสนา กระทำบุญกุศลมีทานเป็นต้นบำรุงรักษาชาว
พระนครไม่เบียดเบียนผู้ใด

มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมากในหริปุญฺโยชยนครในครั้งนั้น
มีสมบัติสำเร็จพร้อมทุกประการ มีทรัพย์แลข้าวแลทองเงินแลรัตน
เจ็ดประการแลผ้านุ่งห่ม เครื่องประดับตกแต่งกายวิจิตรไปด้วย
ประการต่างๆ มีภิกษาหารก็แสวงหาได้โดยง่าย อนึ่ง พระภิกษุ
มีพระสังฆเถรเป็นต้นทั้งสมณพราหมณ์ คฤหบดีทั้งหลาย
ก็พากันกระทำกุศลสมณธรรมเป็นสุขสบาย ประชุมชนที่อยู่ใน
พระราชอาณาเขตทั้งสิ้น ก็อภิมรย์ร่าเริงบันเทิงใจยิ่งนัก

พระเจ้าสุวรมณัฏฐุสราชเสวยสิริราชสมบัติอยู่ได้สามสิบ
พรรษา ก็เสด็จสวรรคตไปบังเกิดยังดาวดึงส์เทวโลกด้วยบุญกรรม
ที่พระองค์กระทำไว้แล้วนั้น (พระโพธิธิงส์, ๒๕๕๕: ๙๔)

การบำเพ็ญบารมีธรรมของกษัตริย์เพื่อกลับไปเกิดในภูมิสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
นี้ ชวนให้เกิดข้อคำถามที่น่าพินิจต่อไปว่า หลักธรรมและเหตุการณ์ในเรื่อง**จามเทวีวงศ์**
ในแต่ละปริเฉทนั้น จะเป็นรอยต่อให้เห็นถึงโครงสร้างทางความคิดภายในว่า กษัตริย์
หรืบุญไชยพิงสมათานปฏิบัติธรรมในหลักวัตรบท ๗ เพื่อปรารถนาจะกลับไปเกิดเป็น
พระอินทร์ในดาวดึงส์เทวโลกอีกด้วยหรือไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อความในปริเฉท
แรก กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนชาวเมงค์ทั้งหลายด้วยการแสดง
พระธรรมเทศนา “อันเป็นสัพปุริสคติ” และประทานศีล ๕ ดังนี้

ลำดับนั้นแล สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้กำหนดรู้วาระน้ำจิตแห่งพวกเมงค์
ทั้งหลายว่าเขลาไม่เข้าใจ จึงได้ทรงสำแดงธรรมอันเป็นสัพปุริสคติ เครื่องดำเนินของ
สัพปุรุชโดยสมควรว่า

ท่านทั้งหลาย จงเป็นผู้เลี้ยงมารดาบิดาเกิด จงเป็นผู้
ประพฤตินอบน้อมต่อผู้เป็นอยู่ในตระกูล จงเป็นผู้มีวาจาไพเราะ
เพราะพร้อม จงอย่าได้ถือเอาซึ่งวัตถุของผู้อื่นด้วยความประมาท
ท่านทั้งหลายจงอุทิศต่อพระพุทธเจ้า แล้วอุกิวาทในกาลเช้าแล
เวลาเย็น อนึ่งท่านทั้งหลายจงอุกิวาทพระธรรมพระสงฆ์ด้วย
ขึ้นชื่อว่าคำที่ประกอบด้วยความประมาทแล้ว ท่านทั้งหลาย
อย่าได้ถือเอาเลย ถ้าหากว่าท่านทั้งหลายจักทำตามคำเราไซร้
ท่านทั้งหลายก็จักพากันไปสู่สวรรค์เทวโลก

...

ท่านทั้งหลายจงเว้นจากการฆ่าสัตว์ให้เด็ดขาดด้วย ท่าน
ทั้งหลายจงเว้นให้หมดทุกสิ่ง จากการถือเอาสิ่งของอันชาวโลก
มิได้ให้แล้วด้วย ท่านทั้งหลายอย่าเสพยาภรรยาของผู้อื่นด้วย ท่าน
ทั้งหลายอย่ากล่าวคำเท็จตลอดชีวิตด้วย ท่านทั้งหลายอย่าดื่มสุรา
เมรัยตลอดชีวิตด้วย ท่านทั้งหลายจงสมาทานศีลทั้งหลายอันเป็น
บุญไว้เกิด (พระโพธิธิงส์, ๒๕๕๕: ๖-๗)

จากข้อความนี้ จะเห็นว่า สิ่งที่พระพุทธองค์ตรัสสอนชาวเมงคีนัน มีประการ ไกลเคียงกับวัตรบท ๗ อยู่ถึง ๕ ประการ คือ การบำรุงเลี้ยงดูบิดามารดา การเคารพ ผู้เป็นใหญ่ในตระกูล การใช้วาจาด้วยความสุภาพอ่อนน้อม การไม่พูดส่อเสียด และการรักษาวาจาสัตย์ ซึ่งธรรมที่ดูจะเป็นหลักสำคัญที่สุดในเรื่องคือ การเลี้ยงมารดาบิดา (มาตาเปตภิโร) เพราะถูกย้ำเน้นในหลายปริเฉท ดังมีตัวอย่างปรากฏในปริเฉทที่ ๑๐ ในเหตุการณ์ที่พระเจ้าอนันตยสกราบราชสมบัติเมืองเขलगนครแต่พระนางจามเทวี มีความตอนหนึ่งที่พระเจ้าอนันตยสกราบทูลพระราชมารดาว่า

สมเด็จพระเจ้าอนันตยส มีพระประสงค์จะใคร่กระทำ บังจุปการสนองพระคุณพระราชมารดาของพระองค์... ข้าแต่ พระมารดาเจ้า จำเดิมแต่พระมารดาเจ้าทรงพระครรภ์ข้าพระบาท มาจนตรบเท่าถึงวันนี้ ถ้าว่าโทษอันหนึ่งอันใดของข้าพระบาท มีอยู่ ขอพระมารดาเจ้าจงอดโทษทั้งปวงนั้นแก่ข้าพระบาทเถิด พระมารดาเจ้าเป็นผู้มีอุปการะแก่ข้าพระบาทเป็นอันมาก ถ้าจะ เปรียบด้วยแผ่นพสุธาอันใหญ่ในห้องแห่งมณฑลจักรวาลทั้งสิ้นไซ้ พระคุณทั้งหลายของพระมารดาเจ้ามีอยู่แก่ข้าพระบาทยิ่งกว่าแผ่น พสุธาในห้องแห่งจักรวาลทั้งสิ้นนั้น ถ้าข้าพระบาทได้เป็นพระเจ้า บรมจักรพรรดิราช เป็นใหญ่ขณะตลอดแผ่นปฐพีใหญ่ในจักรวาลทั้ง สิ้นแล้ว ข้าพระบาทจะยกสมบัติบรมจักรพรรดิราชอันเต็มไปแล้ว ด้วยรัตนเจ็ดประการ ตลอดแผ่นปฐพีใหญ่ทั้งสิ้นทูลเกล้าฯ ถวาย พระมารดาเจ้า ก็แต่บัดนี้ข้าพระบาทเป็นผู้มีบุญน้อยแลอาภัพขัดสน ถึงว่าได้ราชสมบัติก็ยังมีโทษสมบัติน้อย เมื่อการเป็นเช่นนี้ ข้าพระบาทขอถวายราชสมบัติของข้าพระบาททั้งสิ้นนี้แก่ พระมารดาเจ้าเป็นการสนองคุณพระมารดาเจ้าตามสมควรแก่กำลัง ของข้าพระบาท (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๕: ๗๘)

จากข้อความนี้ แสดงให้เห็นถึงคุณธรรมด้านการบำรุงเลี้ยงมารดาด้วย กตัญญูตา มีความอ่อนน้อมถ่อมตน หวังตอบแทนคุณด้วยประโยชน์และความสุข ทั้ง ยังแสดงความเคารพให้เกียรติต่อมารดาอีกด้วย

หลักธรรมประการต่อมา คือ การเป็นผู้ชอบเพื่อแผ่ให้ปัน ปราศจากความตระหนี่ มีตัวอย่างปรากฏในเหตุการณ์ที่พระนางจามเทวีมีพระประสงค์ให้สร้างวัดสร้างวิหาร และสร้างพระพุทธรูปไว้ในพระพุทธรศาสนา โดยมีจุดประสงค์เพื่อ “ยังพระพุทธรศาสนาให้รุ่งเรือง” ว่า

...แล้วพระนางนั้น (๑) ได้ให้สร้างอรัญญิกัมมการาม...
ถวายให้เป็นที่อยู่แห่งสงฆ์มีพระสังฆเถระเป็นประธาน (๒) ถัดนั้น
ไป ให้สร้างมาลวาราม...ถวายสงฆ์ผู้มาแต่จาทุทิศ (๓) ถัดนั้นไปให้
สร้าง อาพัทธาราม...ถวายแก่ภิกษุผู้มาแต่ลังการาม (๔) ถัดนั้นไป
ได้สร้างมหาวนาราม ในด้านปัจฉิมทิศแห่งพระบุรีนั้นสร้างพระวิหาร
ด้วย พระพุทธรูปด้วย กุฎีอันบริวารด้วย สำหรับพระสงฆ์จำพรรษา
ในอารามนั้น แล้วเลี้ยงดูด้วยข้าวน้ำ...(พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๕: ๖๒)

นอกจากนี้ พระนางจามเทวีกับพระอนันตยสและพระมหันตยสยังให้ทานด้วยการถวายบิณฑบาตแด่พระสงฆ์และเหล่าพราหมณ์คหบดีด้วย

ครั้งรุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง สมเด็จพระราชาमारดา กับสมเด็จพระบรมราชโอรสทั้งสองพระองค์ ก็เสด็จเข้าไปใกล้พระภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ถวายนมัสการแล้ว ก็ถวายบิณฑบาตให้ภิกษุสงฆ์อิมหนาสำราญด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีตแล้ว จึงยังพราหมณ์คหบดีทั้งหลาย...ให้บริโภคน้ำแล้วจึงให้จัดแจงเรือนที่อยู่แลภัตตาหารแลเบี้ยเลี้ยงทุกวัน พระราชทานแก่พราหมณ์คหบดีเหล่านั้นอีก (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๕: ๗๖)

ส่วนธรรมประการสุดท้ายคือ ความเป็นผู้ไม่โกรธ หรือระงับความโกรธได้ ปรากฏในราโชวาทคาถา ในตอนท้ายของสังคามวิชัยกัณฑ์ ปริจเฉทที่ ๗ ซึ่งกล่าวถึงศึกมัลลราช ระหว่างพระเจ้ามัลลราชผู้เป็นลุง ที่ต้องพ่ายแพ้แก่พระมหันตยสและพระอนันตยสผู้เป็นหลาน ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุเพียง ๕ พรรษา เท่านั้น ความในราโชวาทคาถา ที่กล่าวถึง ธรรมของผู้ไม่โกรธ สืบเนื่องมาจากศึกสงคราม ดังนี้

ราชาองค์ใดก็ได้ ได้รับชนะในแผ่นดินแล้ว เป็นผู้อันความ
โกรธครอบงำแล้ว ไม่พิจารณาซึ่งกาลกิติ ประเทศกิติ พลเสนา
อันจะสุขแลทุกข์กิติ คนอื่นกิติ ตนเองกิตินั้นจะเข้าไปสู่ความเก้อเขิน
กิติ ผู้ลู่อานาจ โลภะกิติ โทสะกิติ ราคะกิติ ความหลงแล้วด้วยโมหะ
กิติ ความเพ่งด้วยความกระต้างด้วยมานะกิติ พระราชาองค์นั้นแท้
พึงปราศัยในหน้าสนามรบ ครั้นเมื่อยศทั้งหลายเสื่อมแล้ว พระองค์
ก็ได้ถึงความอาย

พระราชาองค์ใดก็ได้ แม้ว่าไม่พ่ายแพ้แล้วละความโกรธ
เสียได้...ละเสียได้แล้วซึ่งโลภะด้วย โทสะด้วย ซึ่งความหลงเกิน
แล้วด้วย โมหะด้วย ซึ่งความเพ่งด้วย ความเป็นคนกระต้างด้วย
มานะด้วย พระราชาองค์นั้นแท้ พึงมีชัยพิเศษ ในหน้าสนามรบ
ครั้นเมื่อยศทั้งหลายจำเริญแล้ว พระองค์ก็ได้ถึงแล้วซึ่งมหาลาภ
(พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๕๑)

ดังที่ได้แสดงนี้ จะเห็นว่าเหตุการณ์และหลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องต่างก็มีความสัมพันธ์อยู่ในวัตรบท ๗ ประการอันเป็นธรรมซึ่งผู้ประพุดติจะได้สร้างบุญเพื่อไป
จุดเป็นพระอินทราชาในดาวตึงส์เทวโลก อีกทั้งข้อความหลายประโยคในพงศาวดาร
ฉบับนี้ ก็มักจะเปรียบเทียบพระมหันตยสและพระอนันตยสว่าเป็นพระอินทร์อยู่หลาย
ครั้ง เช่น คำกล่าวของพระเจ้ามีลักขราชว่า “โอ พระหลานเราทั้งสอง งามหาที่จะเปรียบ
มิได้ ประหนึ่งว่าพระขันธ์บุตรอันเสด็จทรงคอประยาเอราวัณ...พระราชาองค์ใดองค์
หนึ่งได้ชื่อว่าเป็นผู้สามารถ เพื่อจะรบด้วยกุมารทั้งสองนี้ไม่มีแล้ว” (พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕:
๕๔) หรือในตอนท้ายของเขลาคนครกัณฑ์ ปริจเฉทที่ ๙ ซึ่งกล่าวถึงความเกษมสำราญ
ของเมืองเขลาคนครว่า “เป็นพระราชธานีบริบูรณ์ด้วยรักษาหาร สุขเกษมสำราญแล
กีกักองไปด้วยสำเนียงดุริยางคดนตรียิ่งนัก...ในนครนั้นย่อมมีบริบูรณ์ทุกประการ
ประดุจดั่งมัสกัการบุรี อันเป็นเทพธานีที่เสด็จประพาสเล่น ของท้าววาสพอมรินทรา
ธิราชจะนั้น” (พระโพธิรังสี, ๒๕๕๕: ๖๘-๖๙) แม้แต่เอกสารโบราณเรื่องจามเทวี
ภาษาบาลี อักษรไทย ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานปลงพระศพของเจ้าทิพเนตร
อินทวโรรสสุริยวงศ์ ชายาของเจ้านครเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ซึ่งอ้างถึงในงานวิจัย
ของอนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๕๙: ๔๑๒-๔๑๓) ก็ปรากฏข้อความตอนหนึ่ง ดังจะ

ขอคัดคำบาลีและคำแปลมาแสดงไว้ ดังนี้

กัมมัญจราชาปิรัชซ์ กาเตวา สกปีตุโน สกลวัตต์ตปุเรตุ อล็ก
โกนโต อตตโน พลยถานุรูป กุสลธัมมกโรติ. โสจตุจัตตาพิสวัสสานิ
รัชซ์กตเรตฺวา กาลกัตฺวา ยถาปุญญกัมเมเน ตาวตีสภวเนนัพพตติ.
ตัสสบุตฺโต รุณธัยโย นาม ราชา รัชซ์กกาลเรสิ

แปลว่า

ฝ่ายพระเจ้ากัมมัญจราชทรงครองราชย์ แล้วไม่อาจบำเพ็ญ
วัตรได้บริบูรณ์เสมอด้วยพระราชบิดาของพระองค์ ทรงบำเพ็ญ
กุศลธรรมตามกำลังยถานุรูปของพระองค์ พระองค์ทรงครองราชย์
ได้ ๔๔ ปี เมื่อสวรรคต ก็ได้ไปบังเกิดในดาวดึงส์ภพตามกรรมอัน
เป็นบุญ

การที่ได้บำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อสั่งสมบุญไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือ
สวรรค์ชั้นพระอินทร์นี้ ย่อมแสดงถึงดินแดนอันเป็นอาณัติสัญญาเดิมที่กษัตริย์
หริปุญฺไซอย่างลัทธิเทวสิทธิ์ว่า เมื่อสวรรคตแล้วย่อมกลับคืนสู่อุบัติเดิมที่อวตารมาจาก
พระอินทร์ เมื่อพิจารณาจากหลักธรรมและความเปรียบดังกล่าว ย่อมทำให้เห็นอิทธิพล
ของคติพระอินทร์ในพงศาวดารเมืองหริปุญฺไซว่ามีความสัมพันธ์กับศาสนจักรและ
อาณาจักรในสมัยของพระนางจามเทวีอย่างชัดเจน

บทสรุป

จามเทวีวงศ์หรือพงศาวดารเมืองหริปุญฺไซมีลักษณะเนื้อหาเป็นตำนานเมือง
และตำนานพระพุทธศาสนา การศึกษาหลักธรรมราชาในจามเทวีวงศ์บอกถึงการะหน้าที่
ของกษัตริย์ในการครองตนและการปกครองบ้านเมืองอยู่ ๓ ประการคือ การบำรุง
เลี้ยงบิดา-มารดา การใช้ธรรมะในการปกครองบ้านเมือง และการเป็นผู้นำในการ
อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา แนวคิดธรรมราชานี้ถือเป็นหลักสำคัญที่กษัตริย์หริปุญฺไซ
นับตั้งแต่พระนางจามเทวี พระมหันตยส และพระอนันตยสทรงถือปฏิบัติตามคำสอน
ของพระพุทธเจ้าและฤาษีสฤทเท โดยแสดงให้เห็นทั้งด้านที่เป็นผลแห่งกุศลกรรมใน
ทางที่ดีและแสดงถึงโทษแห่งการอกุศลกรรมที่กษัตริย์ไม่ปฏิบัติตนอยู่ในครรลองครอง

ธรรมเพื่อเป็นอุทาหรณ์ไว้ด้วยนอกจากนี้ยังพบว่า หลักธรรมที่แทรกอยู่ในเรื่องนี้ มีความสัมพันธ์กับคติอินทราธิราช เมื่อได้พิจารณาหลักธรรมในหลายปริเฉทพบว่าสอดคล้องกับวัตรบท ๗ ประการ อันเป็นธรรมะที่เชื่อมกันในทางพระพุทธศาสนาว่าเมื่อผู้ใดปฏิบัติแล้วจะเป็นผู้มีบุญญาบารมีไปจุติเป็นพระอินทร์ในภูมิสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และยังนำหลักธรรมมาพินิจร่วมกับความเปรียบที่ปรากฏอยู่ในเรื่องก็ยิ่งพบว่า ผู้แต่งนิยามเปรียบเทียบกษัตริย์หรือกษัตริย์ว่าเป็นเสมือนพระอินทร์อีกด้วย ซึ่งน่าจะเป็นเจตนาของพระโพธิธรรมาจารย์ผู้แต่งเรื่องที่ปรารถนาจะส่งสารถึงกษัตริย์ว่าพระองค์เป็นผู้มีหน้าที่ส่งเสริมผู้กระทำความดี เป็นพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญธรรม และเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาให้เจริญเฉกเช่นเดียวกับหน้าที่ของพระอินทร์นั่นเอง

บรรณานุกรม

- ชรินทร์ ผ่องสวัสดิ์. (๒๕๕๘) “จามเทวีวงศ์: ความผสมผสานระหว่างเรื่องเล่าเชิงประวัติศาสตร์และเรื่องเล่าเชิงพุทธศาสนา”. **วรรณวิทัศน์**. ๑๕, ๑ (พฤศจิกายน): ๕๒-๘๐.
- บวรบรรณรักษ์ (๒๕๕๔). (นิยาม รักไทย), หลวง. **สังกฤต-ไท-อังกฤษ อภิธาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: แสงดาว.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (๒๕๑๓). **ลักษณะวรรณกรรมภาคเหนือ**. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์.
- _____. (๒๕๕๕). **ไขคำแก้คำแพง พินิจวรรณกรรมไทย-ไท**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (๒๕๕๑). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระโพธิธรรมาจารย์. (๒๕๕๕). **คำแปล จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ภัทรพล แสงเงิน. (๒๕๕๘). “จากพระเจ้าอโศกมหาราชถึงพระเจ้าอาทิตย์ราชา: คติจักรพรรดิราชกับความสำคัญของพระธาตุในจามเทวีวงศ์” ใน **รวมบทความหลังการประชุมวิชาการระดับชาติด้านภาษาวรรณคดี คติชนวิทยา**

และการสอนภาษาไทยในฐานะภาษาต่างประเทศ. วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๕๘
ณ อาคารไอพาร์โรจน์หิรัญ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง. ๗๓-๘๓.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๕๕). **พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๒.** พิมพ์ครั้งที่ ๒๐.
กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย,

ศานติ ภัคดีคำ. (๒๕๕๖). **พระอินทร์.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (๒๕๕๙). **ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนานบ้านเมือง
ล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อุดม รุ่งเรืองศรี. (๒๕๒๓). **เทวดาพระเวท.** เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.